

da çoğu ihtisar olmak üzere muhtelif çalışmalar yapılmıştır. İbnü'l-Esîr'den sonra Abdüllatif el-Bağdâdî önce *Tefsîru ğarîbî'l-ĥadîş* adıyla bir eser kaleme almış, ardından bunu *el-Mücerred fî ğarîbî'l-ĥadîş* adıyla ihtisar etmiştir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 405; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1945; Âşir Efendi, nr. 74). Mühezzebüddin İbnü'l-Hâcib'in de on ciltlik bir ğarîbü'l-hadîsi olduğu söylenmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1207). Daha sonraki yüzyıllarda kaleme alınan ğarîbü'l-hadîslerden İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Tefsîru ğarîbî'l-ĥadîş*'i (Kahire, ts.) ve Âkıl b. Ömer b. İmrân el-Alevî'nin (ö. 1033/1624) *Müntehabü'z-zehr ve's-semer min ğarîbî'l-ĥadîş ve'l-eser*'i (Brockelmann, II, 553) zikredilebilir.

Bu konudaki çalışmaların bir türü, hem Kur'an hem de hadislerdeki ğarîb kelimelerin birlikte ele alındığı kitaplardır. Genellikle "Ĝarîbeyi'l-Kur'an ve'l-ĥadîş" adıyla anılan bu eserlerin en tanınmışları Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin *Kitâbü'l-Ĝarîbeyn: ğarîbeyi'l-Kur'an ve'l-ĥadîş*'idir (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kahire 1970; eserin bazı bölümleri, Haydarâbâd 1406/1985). Ebû Mûsâ el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-muĝîs fî ğarîbeyi'l-Kur'an ve'l-ĥadîş* adlı eserini (nşr. Abdülkerîm el-Azbâvî, I-III, Cidde 1406-1408/1986-1988; ayrıca bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1203-1207) Herevî'nin kitabını tamamlamak amacıyla yazmıştır. Muhammed Tâhir el-Fettenî'nin, bir Kur'an ve hadis lügatı olan *Mecmû'u biĥârî'l-envâr fî ğarâ'ibi't-tenzîl ve lefâ'ifi'l-aĥbâr*'ı bu sahada yapılan son çalışmalardan biridir (I-II, Leknev 1248; I-IV, Leknev 1284; nşr. Habîbürrahman el-A'zamî, I-V, Haydarâbâd-Dekken 1967-1973).

İçinde birçok ğarîb kelime bulunan bazı hadislerdeki bu kelimeleri açıklamak, edebî inceliklerini belirtmek ve ihtiva ettikleri fikhî hükümleri ortaya koymak maksadıyla kaleme alınan eserler arasında Ümmü Zer hadisi etrafında yapılan çalışmalar önemli bir yer tutar. Bu çalışmaların en tanınmış, Kâdî İyâz'ın *Buĝyetü'r-râ'id fî ĥadîsi Ümmi Zer mine'l-fevâ'id* adlı eseridir (nşr. Selâhaddin b. Ahmed el-İdlibî v.dğr., Fas 1395/1975; ayrıca bk. Kandemir, tür.yer.).

Zayıf hadis nevelerinden "ĝarîb"ın çoĝul şekli olan "ĝarâib" kelimesiyle anılan *Ĝarâ'ibü Mâlik*, *Ĝarâ'ibü Şu'be*

gibi çalışmaların ĝarîbü'l-hadîsle bir ilgisi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 51, 61, 89; Hattâbî, *Ĝarîbü'l-ĥadîş* (nşr. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî), Dimaşk 1402/1982, I, 64-71; Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-ĥadîş*, s. 88-91; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 405; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 185-197; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 3-12, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, I, 3-8; İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-ĥadîş*, s. 272-275; Nevevî, *İrşâdü tullâbî'l-ĥakâ'ik* (nşr. Abdülbârî Fethullah es-Selefi), Medine 1408/1987, II, 550-553; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 362-363; Sehâvî, *Fethu'l-muĝîs*, III, 45-56; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, II, 184-186; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1203-1207; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 553; Mübârekfûrî, *Muĥkaddimetü Tuĥfeti'l-aĥvezî* (nşr. Abdurrahman M. Osman), Kahire 1386/1967, I, 229-246; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, Kahire 1968, I, 50-65; Sezgin, *GAS*, I, 208; VIII, 42, 59, 67, 80, 90, 108, 118, 123, 149, 153, 157, 171, 180, 191, 208, 251; M. Yaşar Kandemir, *al-Kâdî İyâd ve Buĝyat ar-Râ'id fî mâ fî Ĥadîs Umm Zar' min al-Favâ'id* (doktora tezi, 1977), İÜ Şarkiyat Araştırma Ktp., s. V; Şâkir el-Fehhâm, *Kitâbü'd-Delâ'il fî ğarîbî'l-ĥadîş li-Ebî Muhammed Kâsım b. Şâbit el-Auŧ es-Seraĥuşî* (MMLADm., L [1975] içinde), s. 70-110, 303-321, 512-527; (LI [1976] içinde), s. 232-293, 481-517; Ziriklî, *el-A'lam* (Fethullah), VII, 162; Talât Kocyyigit, *Ĥadîs İstılahları*, Ankara 1985, s. 115-116; M. Abdülâzîz el-Havîlî, *Târîhu fûnûnî'l-ĥadîşî'n-nebevî* (nşr. Mahmûd el-Arnaût — M. Bedreddin el-Kahvecî), Beyrut 1408/1988, s. 246-251; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Ĥadîs Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 103-104; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 330-335; Fâtıma Hamza er-Râzî, "Ĥareketü't-te'lîf fî lügatî ğarîbî'l-ĥadîş", *el-Mevrid*, IX/4, Bağdad 1981, s. 64-74.

M. YAŞAR KANDEMİR

GARİBÜ'L-HADİS

(غريب الحديث)

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın
(ö. 224/838)

hadislerde geçen
nâdir kelimelere dair eseri.

Ĝarîbü'l-hadîs hakkında ilk yazılan eserlerden biri olup *Şerĥu ğarîbî'l-ĥadîş* adıyla da anılır. Bazı müelliflere göre ise kitap bu türün ilk eseridir. Muhtemelen onları bu kanaate sevkeden şey daha önceki çalışmaların birer risâle çapında olması, bunun ise müellifin belirttiği gibi "ömrünün hulâsası olarak" kırk yıllık bir çalışmaya dayanması ve geniş bir muhtevaya sahip bulunmasıdır. Ebû Ubeyd'in, *Ĝarîbü'l-ĥadîş* ile birlikte hazırladığı anlaşılır, "ĝarîbü'l-luga" diye anılan nâdir kelimelerle ilgili *Ĝarîbü'l-muşannef* adlı ilk lügat kitabının da mü-

ellifi olması onun bu alandaki üstün yerini ortaya koymaktadır.

Ebû Ubeyd eserinde, kelimeleri alfabetik olarak sıralamamıştır. Hatîb el-Bağdâdî'ye göre müellif ĝarîb kelimelerini açıklayacağı hadisleri *müsned** tertibinde bir araya getirmiştir (*Târîhu Bağdâd*, XII, 405). Ancak *Ĝarîbü'l-ĥadîş*'in eldeki baskılarında Hz. Peygamber'in hadislerine ait bölümde müsned tertibine göre bir sıralama açıkça görülmektedir. Müellif önce Resûl-i Ekrem'in hadislerinde, ardından Hz. Ebû Bekir'den başlamak üzere bazı sahâbîlerin ve tanınmış bazı tâbiîlerin sözlerinde, eserin son kısmında ise kime ait olduğu bilinmeyen bazı sözlerde yer alan ĝarîb kelimeleri açıklamaktadır. İçinde ĝarîb kelime bulunan hadislerin rivayet geleneğine göre senedleriyle birlikte zikredilmesi kitabın kullanımını güçleştirmiş, ancak daha sonraki dönemlerde bu senedler çıkarılmıştır. Ebû Ubeyd ĝarîb kelimeleri açıklarken genellikle kelimeyi söyleyenin ifadesini esas almakla beraber, bazan fiil ve masdar gibi türevlerini de izah etmiştir. Kendilerinden Arap edebiyatı tahsil ettiği hocaları Ali b. Hamza el-Kisâî, İbnü'l-Kelbî diye tanınan Hişâm b. Muhammed, Ebû Amr eş-Şeybânî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ ve Asmaî gibi âlimlerden rivayet ettiği açıklamaları aynen nakletmiş, şâhid olarak bol miktarda şiiir kullanmış ve yer yer fikhî meseleleri ele alıp incelemiştir. Ebû't-Tayyib el-Lugavî'nin, onun bu çalışmasında Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *Ĝarîbü'l-ĥadîş*'ini esas aldığı ileri sürmesi (*Merâtibü'n-naĥviyyîn*, s. 93), adı geçen eserin küçük hacimli olması sebebiyle doğru bulunmamıştır.

Müellif eserini diğer kitapları gibi Abdâdîler devrinin önemli devlet adamı ve kumandanlarından Abdullah b. Tâhir'e sunmuş, İbn Tâhir de Ebû Ubeyd'e 10.000 dirhem aylık bağlamıştır. Rivayete göre Tâhir b. Abdullah bu eseri kendi sarayında bizzat müellifinden okumak istemiş, ancak Ebû Ubeyd'in, bir hadis kitabını emîrin ayağına giderek okutmanın hadise saygısızlık olacağını söyleyerek bu teklifi kabul etmemesi üzerine eseri müellifinin yanına giderek okumuştur. Bu olayı daha da anlamlı kılan husus, Ebû Ubeyd'in, eseri kendisinin okumak isteyen hadis hâfızı Ali b. Medînî ile Abbas el-Anberî'nin evlerine

giderek kitabını onlara rivayet etmesidir. Bu eseri Ebü Ubeyd'den ilk defa Yahyâ b. Maîn'in okuduğu, Ahmed b. Hanbel'in de bu çalışmayı takdir ettiği belirtilmektedir (Hatîb, XII, 407).

Ğaribü'l-ħadîş üzerinde tashih, ikmal, ihtisar gibi çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Eserde gördükleri kusurları tenkit edenlerin ilki İbn Kuteybe'dir. *Kitâbü İslâhi'l-ğalağ fi Ğaribi'l-ħadîş* (bk. bibl.) adını verdiği çalışmasında İbn Kuteybe, Ebü Ubeyd'in bazı sözlük açıklamalarına ve hadis yorumlarına itirazda bulunmuş, İbrâhim el-Harbî ise müellifi, Ma'mer b. Müsennâ'nın aynı adlı kitabında hadis diye nakledilen kırk (veya elli üç) adet asılsız rivayeti eserine alması sebebiyle tenkit etmiştir (Hatîb, XII, 413; Yâkût, I, 120-121). Ebü Muhammed Kâsim b. Sâbit es-Sarakustî, *ed-Delâ'il fi şerhi mâ aġfelehu Ebü 'Ubeyd ve İbn Kuteybe min Ğaribi'l-ħadîş* (Sezgin, VIII, 252) adlı kitabında lügat tashiheri yapmıştır. Diğer çalışmalar arasında Ebü'l-Fazl el-Münzirî'nin *Ziyâdâtü Ğaribi'l-ħadîş*'i (Sezgin, VIII, 86, 195), Ebü'l-Feth Süleym b. Eyyüb er-Râzî'nin, hem Ebü Ubeyd'in hem de İbn Kuteybe'nin eserlerine dair *Takrîbü'l-ğaribeyn*'i (Dârü'l-kütübü'l-Mısıriyye, Tefsir, nr. 1017), Ebü Ali Hasan b. Ahmed el-Esterâbâdî'nin *Muhtaşaru Ğaribi'l-ħadîş*'i (Sezgin, VIII, 87), Hatîb et-Tebrîzî'nin *Tezhîbü Ğaribi'l-ħadîş*'i, Nâsir b. Mansûr el-Büstî el-Gazzâl'in *Şerhu ebyâtü Ğaribi'l-ħadîş*'i, Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *Kun'atü'l-erib fi tefsiri'l-Ğarib* adlı muhtasarını (TSMK, III, Ahmed, nr. 588; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 524) zikredilebilir. *Ğaribü'l-ħadîş*'i alfabetik sıraya koyanlar arasında Ebü'l-Hasan Ali b.

Abdullah b. Muhammed b. Ebü Cerâde ve *Takrîbü'l-merâm fi Ğaribi'l-Kâsim b. Sellâm* adlı eseriyle Muhibbüddin et-Taberî anılabilir (Yâkût, XVI, 10; Sezgin, VIII, 87). Eser üzerindeki değişik bir çalışmayı da *Nazmü Ğaribi'l-ħadîş* adlı kitabı ile Ali b. Abdullah b. Muhammed el-Ukaylî gerçekleştirmiştir. Günümüzde yapılan çalışmaların belli başlıları şunlardır: Abdülfettâh el-Berkâvî, *el-Ğarâbe fi'l-ħadîşin-nebevî: Dirâse, luġaviyye, taħlîliyye fi dav'i mâ evradehü Ebü 'Ubeyd fi Ğaribi'l-ħadîş* (Kahire 1987); Sâid Muhammed Yahyâ Bekdâs, *Ebü 'Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm ve mâ şaraġa bi-iħtiyârihi mine'l-mesâ'il-i-fıkhîyye ve'l-âşâr muvâzenen bi-ârâ'i e'immeti'l-mezâhibi'l-erba'a* (yüksek lisans çalışması, Câmîatü Ümmi'l-kurâ, eş-Şerîa, nr. 1408).

Ğaribü'l-ħadîş, Muhammed Abdülmuid Han'ın idaresinde Muhammed Azîmüddin tarafından çeşitli nüshaları dikate alınıp rivayetlerin senedleri ve kaynakları gösterilmek suretiyle dört cilt halinde Haydarâbâd'da yayımlanmış (1384-1387/1964-1967), daha sonra da dipnotlardaki nüsha farklarının çıkarılması gibi bazı küçük tasarruflarla iki cilt olarak Beyrut'ta basılmıştır (1406/1986). Eseri ayrıca Hüseyin Muhammed Şeref iki cilt halinde Kahire'de neşretmiş (1405/1984), Mahmûd Ahmed Mîre de kitapta açıklanan kelimelerin, âyet, hadis ve şiirlerin alfabetik fihristini yayımlamıştır (Beyrut 1408/1987). *Ğaribü'l-ħadîş*'te geçen şiirlerle açıklanan kelimelerin alfabetik fihristi Mahmûd Muhammed et-Tanâhî tarafından *Mecelle-tü'l-bahşi'l-ilm*'de neşredilmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *Ğaribü'l-ħadîş* (nşr. Muhammed Azîmüddin), I-IV, Haydarâbâd 1384-87/1964-67 — Beyrut 1396/1976; a.m.f., *Kitâbü'l-Ecnâs* (nşr. İmtiyâz Ali Arşî er-Râm-fürî), Beyrut 1403/1983, nâşirin mukaddimesi, s. 11-14; a.m.f., *el-Huġab ve'l-mevâ'iz* (nşr. Ramazan Abdüttevâb), Kahire 1406/1986, nâşirin mukaddimesi, s. 47-53; İbn Kuteybe, *Kitâbü İslâhi'l-ğalağ fi Ğaribi'l-ħadîş* (nşr. Gerard Lecomte, *MUSJ*, XLIV/10 [1968] içinde), s. 155-236; Ebü't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naħviyyin* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1375/1955, s. 93; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 405, 407, 412-413; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibba'* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 136-142; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, I, 120-121; III, 17; VIII, 142; XVI, 10; XVII, 165; XVIII, 100; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-Arabî: neş'etühü ve tetavvuru-hü*, Kahire 1968, I, 51-53; Sezgin, *GAS*, VIII, 85-87, 195, 252; M. J. de Goeje, "Beschreibung einer alten Handschrift von Abü 'Obaid's Ğarib-al-hadit", *ZDMG*, XVIII (1864), s. 780-807; Mahmûd M. et-Tanâhî, "Fehârisü's-ş-ş-ı' ve'l-luġa li-Kitâbi Ğaribi'l-ħadîş li-Ebü 'Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm", *Mecelle-tü'l-Bahşi'l-ilm*, IV, Mekke 1401/1981, s. 573-639.

M. YAŞAR KANDEMİR

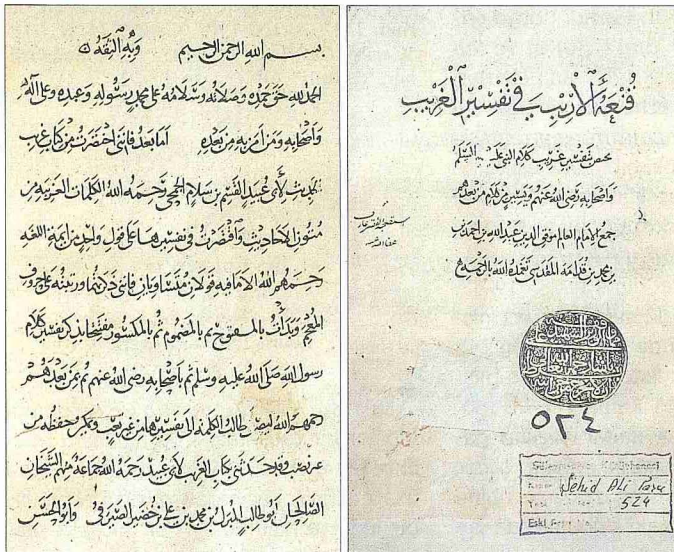
GARİBÜ'L-KUR'ÂN

(غريب القرآن)

Kur'an-ı Kerim'deki garib lafızların tefsirini konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı.

Ğarib kelimesi sözlükte "yurdundan uzak kalan; tek ve nâdir olan; bilinmeyen, mübhem ve kapalı olan" gibi anlamlara gelir. Kur'an-ı Kerim Arapça'nın Kureş lehçesiyle nâzil olmakla birlikte diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeler de ihtiva etmektedir. Ayrıca Kur'an'da, az kullanılmasından dolayı mânası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da vardır. Tefsir ilminde Kur'an'daki bu tür kelimelerin açıklanması *ğaribü'l-Kur'an*'ın konusunu teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'in, "Kur'an'ın *ğarib*lerini araştırınız" dediği rivayet edilmiş (Süyûtî, II, 4) ve Kur'an-ı Kerim'in *ğarib*lerini bilmeyenlerin Allah'ın kelâmını tefsir etmekten sakınmaları istenmiştir. Bundan dolayı *ğaribü'l-Kur'an* tefsir ilminde önemli bir yer işgal etmiş ve II. (VIII.) yüzyıldan itibaren Kur'an ilimleri arasında müstakil bir disiplin halini almıştır.

Arapça'yı fasih olarak konuşan ve çeşitli Arap kabilelerinin lehçe özelliklerini bilen Resül-i Ekrem bazı âyetleri ve

Ebü Ubeyd Kâsim b. Sellâm'ın *Ğaribü'l-ħadîş*'ine Muvaffakuddin İbn Kudâme tarafından yapılan *Kun'atü'l-erib fi tefsiri'l-Ğarib* adlı muhtasarın unvan sayfası ile ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 524)